

TEONOMIJA I/ILI MORALNA AUTONOMIJA?

Božo LUJIĆ

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb
blujic@globalnet.hr

Uradci u ovome broju *Bogoslovske smotre* predstavljaju izlaganja održana na Međunarodnome znanstvenom simpoziju u Đakovu od 10. do 11. prosinca 2010. godine, što su ga organizirali Katedra Svetoga pisma Novoga zavjeta i Biblijski institut Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu uz pripomoć kolega s Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Na to da obradimo ovu zanimljivu i prevažnu temu potaknula nas je, među ostalim, svakako i Papinska biblijska komisija donesenim dokumentom *Biblija i moral. Biblijski korijeni kršćanskoga djelovanja*, koji je preveden i objavljen u izdavačkoj kući Kršćanska sadašnjost pod brojem 157. Tim dokumentom Papinske biblijske komisije želi se ponovno probuditi zanimanje za određivanje i usklađivanje odnosa između Biblije i morala u zadanim biblijskim kontekstima, ali i u novim okolnostima današnjega suvremenoga svijeta.

No i bez toga tema odnosa Biblije i morala, koja bi mogla također nositi i podnaslov *teonomija i/ili moralna autonomija*, bila je u potpunosti zanimljiva i izazovna u vremenima prije nas i ostala aktualna i u našem vremenu, jer otvara iz različitih kutova gledanja doista velik broj pitanja glede svekolikih odnosa biblijske poruke i moralnoga ponašanja nekadašnjega i današnjega čovjeka. Je li Bog nametnuo čovjeku zakone i »prisilio« ga na izvršavanje vežući svako njihovo neizvršavanje uz brojne kazne, od kojih neke mogu biti

i »vječne«, ili je Bog, obdarujući čovjeka slobodom, ostavio mu na taj način mogućnost i neizvršavanja njegovih zapovijedi i zakona? Nije li u toj činjenici možda sadržana teološko-antropološka tvrdnja H. G. Wolffa glede čovjekova odnosa prema Bogu: »Stvorenjskoj krhkosti pridolazi i ona etička.«

S druge pak strane treba istaknuti da je u znanstvenim istraživanjima postalo već poznato i opće prihvaćeno mjesto da Biblija nije ni u kojem smislu knjiga u kojoj bi bio sadržan moral kakvim ga percipira velik broj kršćana i kakav se često u reduciranom obliku nalazio u pojedinim moralnim udžbenicima gdje su svi drugi odnosi, pa čak i oni prema Bogu, bili manje važni od odnosa muškarca i žene, a da ne govorimo o odnosima u društvenom smislu ili pak o čovjekovu odnosu prema Zemlji koja mu je dana na upravljanje u ljubavi i skrbi.

Za razliku od mnogih knjiga o moralu koje raspravljaju apstraktno i često daleko od života i čovjeka, Biblija o moralnim problemima progovara konkretno, otvoreno i u širokom kontekstu života i u tom smislu može biti zdrav temelj odnosa i prema Bogu i prema povijesti i prema prirodi. To je dovelo do toga da je Biblija u jednom razdoblju crkvene povijesti barem jednim svojim dijelom bila nepoželjna knjiga za običan puk, jer ju se promatralo jednostrano i kratkovidno. Stoga je i vjerničko moralno ponašanje često ostajalo izvan granica društvenoga, političkoga, zemaljskoga konteksta i stvaralo od čovjeka vjernika neuvjerljivo i neprivačno biće koje govori o uzvišenim vrijednostima, ali se te vrijednosti ni poslije Isusa nisu »utjelovljivale« u život i povijest. Tako je nastajao sve dublji jaz između onoga izvornoga biblijskog razmišljanja i etičkih načela građenih na pojedinim filozofijama koja često nisu uzimala u vidokrug temeljnu biblijsku poruku. Uzmimo samo nekoliko takvih primjera koji nam mogu poslužiti kao konkretni svjetionici i za današnje vrijeme. Tako Amos već u VIII. st. pr. Kr. oštro napada povredu ljudskih prava (*ius hominis*) i prava naroda (*ius gentium*) (usp. Am 1,3 – 2,16), a tek u XX. st. po. Kr. ova tematika dolazi u pozornost javnosti, ali izvan vjerničkih krugova koji su ih već davno trebali uočiti i boriti se za njih. »Nova ili viša pravednost« jest Isusov pojam sadržan u Govoru na gori, a u hrvatskom društvu na tom se načelu grade programi koji ne proizlaze iz kršćanske i vjerske provenijencije.

Zato bi za pravilno razumijevanje odnosa Biblije i morala trebalo krenuti od temeljnoga definiranja njihova međuodnosa: Božje poruke i ljudskoga ponašanja. To pak znači da bi valjalo vrlo ozbiljno uzeti u obzir činjenicu da je Biblija knjiga koja je nastala u konkretnom životu kakav jest – povijesnom, društvenom, vjerskom – a ne u apstraktnom svijetu i u kabinetu nekoga sveučilišnoga profesora, da govori neuljepšano i iskreno o takvome životu punom

zla i grijeha i svakojakih ljudskih promašaja i ograničenosti, ali i da uvijek iznova konkretno pokazuje put kako izaći iz toga začaranog svijeta zla nudeći za taj »izlazak« svakako i Božju pomoć.

Upravo takvo životno poimanje Biblije stvaralo bi bitno nove pretpostavke za razumijevanje dinamičnih biblijskih likova koji, gledani sa stajališta zla i grijeha, granica i padova, neposluha i tvrdoglavosti, nisu bili nikada potpuno bijeli, nego uvijek šatirani, protkani dobrom i zlom, tako da Biblija ne govori samo o dobru nego i o zlu, da u Bibliji nije prikazan samo idealan i nestvaran čovjek i savršen svijet nego zapravo svijet u kojem su itekako snažne sile zla, ali i gdje se nalaze naznake izlaska iz toga začaranog kruga i pokazuje put prema savršenome i konačnome čovjeku i takvome svijetu u kojem će sjati Božja veličina zagrljene pravde i dobrote, ljubavi i praštanja, empatije i milosrđa, u kojemu – gotovo u utopijskoj idili – ne bi smjelo biti tlačitelja i potlačenih, iskorištavatelja i iskorištavanih, povlaštenih i odbačenih. Taj put nije ni gotov ni lagan, ali otvara perspektive budućnosti i osvjetljuje put.

U nekom puritanskom shvaćanju »dogotovljenih«, statičnih, moralnih odnosa svijeta i čovjeka Biblija stoga može iznenaditi, zaprepastiti i gotovo sablazniti, jer njezin svijet nije nipošto dogotovljen, nije savršen i njezini likovi nisu bezgrešni – njezin svijet je na putu. Treba imati u vidu da je Biblija veoma dinamična knjiga života, primjerena kontekstu vremena, prostora i kulture u kojima je nastajala, i u takvoj Bibliji treba iščitavati i razumijevati moralne odnose kao relacijske, što će reći vjerske odnose i prema Bogu i prema stvorenom svijetu i prema drugome čovjeku. S biblijske točke gledišta i pravo i pravda, i dobro i grijeh odnosne su, relacijske stvarnosti koje treba ili mijenjati ili pak – ako je riječ o onome pozitivnome – unapređivati. Ona nije ni u kojem smislu knjiga statičnih zakona, moralni zakonik, koji bi zacijelo vrlo brzo bio zastario, nego je ona prvenstveno konkretna poruka Boga čovjeku, ona je Vesela vijest – ona je u svakom pogledu evanđelje kao novi optimističan pogled na svijet, čovjeka i prirodu iz Božje perspektive. Ako bi Biblija bila doista samo knjiga morala u reduciranom smislu riječi, kako bi se onda moglo razumjeti da u njoj postoji toliko zla prilijepljenoga za njezine strukture i likove tako da su oni – izuzevši lik Isusa Krista – gotovo svi opterećeni konkretnim zlom i većim ili manjim moralnim promašajima?

Čak ni najveći biblijski likovi, kako Staroga zavjeta tako i Novoga zavjeta, nisu izuzeti od iznesene tvrdnje. Zar veliki Mojsije – najveći u Starome zavjetu – ne umire upravo na domak Obećane zemlje, jer mu nije bilo dano – kako to Biblija tumači – zbog vlastitih sumnji u veličinu Božjega milosrđa, uvesti narod u zemlju slobode i obećanja? Zar čak i strašni prorok Ilija ne pokazuje svoje

ljudske nedostatke tvrdeći da nije bolji od svojih očeva kad jednostavno želi umrijeti? Zar tu nije i nenadmašni prorok Jeremija – jobovski patnik proročke provenijencije – koji proklinje vlastiti život i dan kad su javili njegovu ocu da mu se rodio sin? Zar u taj niz šatiranih likova ne spada i slavni kralj David, percipiran kao protulik Mesije u budućnosti, koji otima tuđu ženu i šalje njezina muža u rat da pogine, kako bi zapravo prikrio svoj grijeh.

A ni Novi zavjet, prikazan u svojim glavnim likovima, nije izuzet od takva zazornoga ponašanja: Petar zatajuje Isusa, a evanđelja opisuju i da ga nastoji skrenuti s njegova očito Božjega puta u Jeruzalem, Zebedejevi sinovi, Jakov i Ivan, traže od Isusa ministarske položaje upravo na njegovu putu u Jeruzalem gdje u vlastitoj slobodi želi dati život za druge, veliki apostol naroda Pavao progona kršćane i sudjeluje u kamenovanju prvomučenika Stjepana itd.

Pa ipak, ne može se i nije opravdano tvrditi da Biblija nije također knjiga i moralnih propisa, odredaba i zakona, ali još više određenih modela ponašanja iz vjere u Boga i njegov vrijednosni svijet i da njezini likovi nisu time zahvaćeni. Zar nije Ilija s druge strane model čvrstoće vjere u Boga, na što upućuje i njegovo ime: Moj Bog je Gospodin? Nije li Jeremija u svojoj patnji neizmjerljivo velik da ga neki u Isusovo vrijeme shvaćaju kao Mesiju? Nije li Petar toliko ljudski human, u svoj ljudskoj krhkosti simpatičan, do dna svoga bića iskren da ga je Isus postavio na čelo svoje zajednice, a da nije postavio Jakova ili Ivana, koji se nazivaju »sinovima groma«? Nije li Pavao toliko revan, nepokolebiv i čvrst – i intelektualno i vjerski – da se pod snagom njegove riječi i uvjerenja počeo slamati grčko-rimski svijet? A da ne govorimo o Isusovu liku koji toliko svijetli u ljudskoj povijesti da ga ni najveći protivnici ne mogu zatamnjeti, ni na njemu naći bilo kakve i najmanje mrlje! Biblijski svijet je svijet zla i grijeha, ali još više pobjede nad tim zlom i grijehom!

Isus jedini u potpunosti svijetli u tami zla i grijeha. U njemu su se u potpunosti stopili, »utjelovili« Božji zakoni i Božja volja s ljudskom osobom tako da je Isus kao osoba postao načelo djelovanja i model istinskoga ponašanja. Isus nedvojbeno ostaje na tragu starozavjetne poruke koja dostiže vrhunac u prvoj zapovijedi vjere u jednoga Boga i naviješta Božju vladavinu kao svijet novoga čovjeka. Ali u Isusu svijetli nova konkretna i ostvarena viša i uzvišenija poruka – ostvareni novi čovjek i novi svijet: Tu gdje Bog vlada isključeno je svako nasilje, svako tlačenje i iskorištavanje. Tu gdje Bog vlada prisutan je model života kao strategija stalnoga praštanja. Tu gdje Bog vlada ostvaruje se svijet više pravednosti, to jest svijet u kojem su pravda i dobrota zagrljene i stopljene u jednu stvarnost i gdje se život neće vrednovati samo matematič-

ki nego iz Božje empatije. Tu gdje Bog vlada ljubav je prikazana kao temeljni princip djelovanja i ljudskosti. Konačno, kao što bi rekao njemački teolog G. Teißen, u Isusu se osobno ostvaruje »revolucija vrijednosti«.

U okviru iznesenih postavki, kako starozavjetne tako i novozavjetne poruke, trebaju se čitati i uradci hrvatskih bibličara u ovome broju *Bogoslovske smotre*. Oni ne pretendiraju obuhvatiti svekolike odnose ni u horizontali ni u Vertikali, nego osvijetliti neke od njih kako bi skinuli prašinu s Biblije kao knjige života i ponovno upozorili kako se Bibliji treba vraćati, kako je treba čitati, nad njezinom porukom razmišljati i njezinu poruku konkretno živjeti.

Tako u članku »Čovjek – slika Božja i njegova moralna odgovornost« Bruna Velčić polazi od činjenice da je Božji predstavnik na zemlji u političkome smislu u mnogim vjerama i kulturama bio kralj, dok je u Bibliji dostojanstvo slike Božje dano zapravo svim ljudima: ljudski život je nepovrediv i puno vredniji od svakoga stvorenja, čime se daje dostojanstvo čovjeku i njegovu djelovanju. Na taj se način stvaraju – već u prototipskom vremenu – pretpostavke za pravedan i dostojanstven život.

Božo Lujčić, u članku »Proročka kritika kao poziv na društveno-moralno ponašanje« obrađujući egzegetsko-teološki ulomak Am 2,6-16 pokazuje kako prorok Amos šiba ne samo povrede prava naroda (*ius gentium*) (1,3 – 2,5) nego istodobno i kako se Bog, u čije ime prorok nastupa, očituje i kao zaštitnik čovjeka i njegovih osobnih prava (*ius hominis*) (2,6-16): prava onih najsiromašnijih, najbjeđenijih i najpotlačenijih u vlastitu narodu. Tako se Bog već u Starome zavjetu pokazuje kao zaštitnik temeljnih prava naroda i čovjeka, što se tek u novije vrijeme aktualiziralo u političkome svijetu.

Članak Marija Cifraka, naslovljen »Idi, pa i ti čini tako!«, zapravo je analiza ulomka Lk 10,25-37, odnosno tekst koji obrađuje veliku zapovijed ljubavi prema Bogu i prema bližnjemu. Tom zapovijedi Isus postavlja temeljno načelo ponašanja prema drugome i prema Bogu i time čini »revoluciju ljubavi« (B. Lujčić), jer bi svijet izgledao posve drukčiji ako bi drugi – čovjek u nevolji – postao konkretnim kriterijem moralnoga ponašanja i praktičnoga vjerskog života.

U članku pod naslovom »Pavlov moralni nauk« Ivan Dugandžić ističe važne zahtjeve Drugoga vatikanskog koncila da se moralna teologija što više temelji na Bibliji. Na tom se tragu autor oslanja na Pavla i njegovo djelovanje i pisanje. Apostol Pavao je u svojim poslanicama branio i utvrđivao evanđelje, pa su u tom kontekstu smještene i njegove moralne pouke opominjanja ili parakleze. Njima je Pavao želio upozoriti na pogrešne stavove u moralnomu ponašanju kako bi – stvarajući ispravne moralne i vjerske temelje – omogućio zdrav rast zajednica u tadašnjemu svijetu.

Iz područja Pavlove teologije potječe i uradak Ivice Čatića, »Osnovni elementi Pavlova moralnog učenja u Prvoj poslanici Solunjanima«. Ova poslanica – poznato je – predstavlja uopće najstariji novozavjetni spis. U njoj su analizirani važni moralni problemi koje je autor članka osobito naglasio: seksualni moral, međusobna bratska/sestrinska ljubav, važnost mirnoga života i rada, blizina parusije kao motivacija moralnoga života te moral u funkciji izgrađivanja zajednice.

»Ben Sira i moral« naslov je članka koji obrađuje mudrosnu literaturu i njezin odnos prema moralu. Goran Kühner, autor članka, iznosi zanimljive tvrdnje: »Ono što nam Ben Sira donosi više su moralni principi koji bi spadali u etiku. Njegovi su praktični savjeti utemeljeni na životnom iskustvu. [...] Moralni život se pak temelji na činjenici da je 'strah Božji' početak mudrosti« (str. 643).

U članku »Deset zapovijedi Božjih (Dekalog)« Adalbert Rebić obrađuje čuveni Dekalog koji pripada Božjoj objavi i koji izražava ljudsku narav i Božju volju te stoga iznosi dužnosti i prava povezana s ljudskom osobom. Te su zapovijedi, tvrdi autor, »povlašten izričaj naravnog zakona« jer »od početka je Bog u srce ljudi usadio naredbe naravnog zakona« (str. 668).

Raspravljajući u svom članku »Etika vlasti u deuteronomističkoj povijesti« Darko Tepert razlaže kako etika vlasti prikazana u deuteronomističkoj povijesti nije određena pojedinim vladarevim postupcima, nego konkretnim vladarevim odnosom prema Bogu, koji se očituje u vršenju Božjih zapovijedi i u praktičnom životu te u izbjegavanju krivoga bogoslužja. Odgovornost za narod uključuje poštivanje Božjega reda i zapovijedi, a onda iz toga proizlazi odgovornost i prema narodu, logično zaključuje autor.

Obrađujući temu »Ez 20 i moralne implikacije« Karlo Višaticki obrađuje aktualna pitanja izraelskoga naroda iz sužanjstva pokazujući kako zlo koje se nagomilalo u narodu pritišće prije svega sam narod, ali i da Božja konačna riječ još nije donesena, niti je Bog onaj koji želi propast narodu. Zato povijest kakvu prikazuje Ezekiel ostaje još uvijek otvorena. Pa ipak, Gospodin ustrajava na vjeri u jednoga Boga, što Izraelci uvijek iznova zanemaruju i pokazuju nevjerojatnu dosljednost u vlastitoj sljepoći.

Drago Župarić u radu pod naslovom »Moralni naglasci u Knjizi o Tobiji« obrađuje moralne upute koje Tobija daje sinu pred odlazak u tuđinu i pritom ukazuje na temeljne vrijednosti obitelji i njezina morala, problem poštivanja živih i mrtvih, problem poštenja, pobožnosti i straha Božjega. Te su vrijednosti shvaćene kao temelj života i opstanka naroda u tuđini. Te vrijednosti autor želi aktualizirati i za današnje vrijeme.

U članku »Božje opraštanje u Evandjelju po Luki« Dario Tokić ističe kako je Božje opraštanje važan dio Božjega plana ostvarenoga u Isusu, a opisanoga

kao inkluzija u Evanđelju po Luki. Isusovo djelovanje na početku označeno je pojmom »praštanje«, ali isto tako tim istim pojmom obilježen je i početak djelovanja prve Crkve.

Konačno, na kraju *Bogoslovske smotre* nalazi se uradak Darka Tomaševića naslovljen »Svrha spisa Hebrejima – doktrina ili moralni poticaj? Važnost moralnih odsjeka u spisu Hebrejima« koji obrađuje moralnu poruku u Poslanici Hebrejima, osobito u njezinim parenetskim dijelovima. U tim parenetskim dijelovima anonimni pisac Poslanice želi istaknuti snagu i nadmoć Isusove osobe uspoređujući je s onom Velikoga svećenika. U tim se ulomcima pokazuje na konkretan način u čemu se ta Isusova nadmoć pokazuje.

Iz svega ovoga vidljivo je kako biblijski spisi protumačeni u novim kontekstima mogu značiti poticaj i ohrabrenje za djelovanje iz Vertikale i kako isključuju shvaćanje svijeta kao potpuno dobroga ili potpuno zloga te kako istodobno otvaraju obzorja i za postojanje zla u svijetu koje se i biblijski obrazlaže posljedicom čovjekove slobode. Biblija isključuje sektaško shvaćanje morala prema kojemu bi postojale zajednice s opasnom mesijanskom sviješću i ljudi u njima koji bi bili bez grijeha. Isus se očito nije priklonio Kumranskoj zajednici koja je u to vrijeme slovila upravo kao eshatološka. On se radije obraćao »izgubljenim ovcama doma Izraelova«, ljudima s ruba društva i života. Jedna od njegovih bitnih zadaća izražena je glagolom *tražiti*: traženje Boga, traženje života, traženje čovjeka, traženje pravde i dobrote, traženje smisla – sve to znači shvaćanje života kao puta. I nobelovac Ivo Andrić govori također o »znakovima pored puta« života koje treba otkrivati, uvažavati i prepoznati. Nije li to zadaća i suvremenoga kršćanina u vremenu traženja novih putova života?!

Biblijsko se djelovanje uvijek iznova konkretno pokazuje kao odnos prema posve Drugome, prema drugome i prema ovome svijetu kao prirodi i povijesti. I ovi uradci hrvatskih bibličara – ma koliko god bili fragmentarni – ukazuju kako je biblijsko shvaćanje morala vrlo široko, konkretno a opet načelno, utemeljeno u Vertikali, ali se ostvaruje u horizontali i kako iz njeja izbija ona temeljna Isusova misao o traženju. Biblijski moral u konačnici je osobni moral Božje vladavine u kojoj neće biti mjesta za izgradnju babilonskih kula u kojima bi se štovao vlastiti kult i zgrtalo propadljivo blago, ostvarivala vlastita sreća na tuđoj nesreći i zakonima ubijali ljudi. To je moral gdje se vlastita sreća traži u sreći drugoga, gdje se njeguje empatija za tuđu nevolju, gdje dobrota nadvisuje pravdu i gdje ljubav prema bližnjemu otvara put prema svijetu i čovjeku, gdje drugi neće biti grijeh, gdje drugi neće biti zlo, gdje drugi neće biti vuk koji me želi progutati – nego gdje će drugi biti mogućnost ljubavi.